

JOHAN DE BRUIN

Stemmers en niet-stemmers

Vanaf 1979 kunnen de Nederlandse kiezers een stem uitbrengen op een kandidaat voor het Europese Parlement (EP). Op 10 juni 2004 doen ze dat voor de zesde keer.

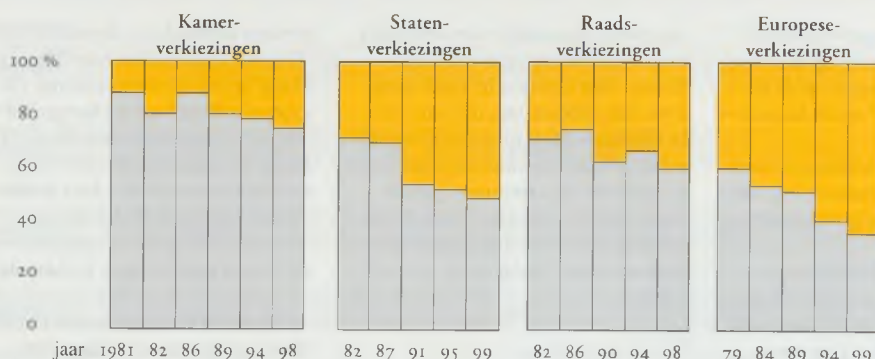
De afgelopen vijftientig jaar werden, wat de verschillende verkiezingen betreft, gekenmerkt door enkele opmerkelijke historische nieuwigheden, zoals het toenemende aantal zwevende kiezers en de forse toename van het aantal niet-stemmers. Met name het aantal niet-stemmers varieert sterk tussen de verschillende verkiezingssoorten. De verkiezingen voor het Europese Parlement zijn voor ons land in dezen qua omvang en aandeel kampioen.

De waardering van de Nederlandse kiezers voor de verschillende verkiezingssoorten wordt vergeleken voor de jaren 1979-1999, de periode waarin alle tot nu toe gehouden EP-verkiezingen vallen. Het accent ligt vooral op de vergelijking van de EP-verkiezing met die voor de Tweede Kamer (TK). Dat zijn de twee verkiezingen waarin nationale belangen centraal staan, zij het binnen een verschillende context.

Naast de nationale cijfers plaatsen we die voor de provincies. Dit om een beeld te geven van de regionale variatie binnen ons land. Tot slot worden de percentages niet-stemmers voor de periode 1979-1999 bij de EP- en de TK-verkiezingen nationaal en provinciaal onderling vergeleken voor de gedurende die periode gehouden verkiezingen.

Johan de Bruin is oud-docent geografie aan de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden.

Kaart van het Voorlichtingsbureau Europees Parlement, jaren negentig.

Tabel 1

Verhouding geldig uitgebrachte stemmen/nietstemmers per verkiezing in procenten van het aantal kiesgerechtigden. Niet-stemmers inclusief ongeldig uitgebrachte en blanco stemmen. (berekend op basis Verkiezingsuitslagen CBS)

niet stemmers

De verkiezingen voor het Europese Parlement worden in het Europa-van-de-vijftien per land gehouden met eigen nationale kandidaten. We beperken ons hier tot het verloop van de verkiezingen in ons land.

Nederland is in het huidige EP vertegenwoordigd door 31 Europarlementariërs op een totaal van 626.

Van die 31 telt het CDA er 9, de PvdA 6, de VVD 6, GroenLinks 4, Klein Christelijk (1999 SGP/GPV/RPF) 3, D66 2 en SP 1.

De Nederlandse leden maken deel uit van fracties. Die van het CDA van de Europese Volkspartij (EVP), die van de PvdA van de Partij van de Europese sociaal-democraten (PES), die van de VVD en D66 van de Europese Liberale en Democratische Partij (ELD), die van GroenLinks van Groenen/Vrije Europese Alliantie, die van SGP/GPV/RPF van Europa van Democratie en Diversiteit (EDD) en het SP-lid van Europees Unitaire Links/Noords Groen Links (EUL/NGI).

Verder telt het EP sedert 1999 zeven onafhankelijke (fractieloze) leden.

Bij de eerste rechtstreekse verkiezingen voor het EP in 1979 bedroeg de opkomst voor het totaal van de toen deelnemende landen gemiddeld 67%, Nederland 58%. In 1999 waren deze cijfers 50% en 30%. Het opkomstpercentage in ons land lag voor alle vijf tot nu toe gehouden EP-verkiezingen onder het totale gemiddelde van de deelnemende landen.

Let wel, enkele landen kennen opkomstplicht. In Nederland is die in 1970 afgeschaft.

Zwevende kiezers en niet-stemmers

We bepalen de waardering van het electoraat voor de verschillende verkiezingen hier op basis van het aantal niet-stemmers.

Deze omvatten naast de niet-opgekomenen de blanco- en ongeldig uitgebrachte stemmen. Beide laatstgenoemde groepen zijn wel naar het stemlokaal gekomen, maar wilden of konden geen keuze maken. Ook al is hun aandeel in de zo gedefinieerde groep niet-stemmers gering, samen vormen de niet-opgekomenen met de blanco- en ongeldig uitgebrachte stemmen een categorie die voor de stembusuitslag niet meetelt.

Als groep oefenen ze wel een indirecte invloed uit, omdat ze het totale aantal geldig uitgebrachte stemmen en dus de kiesdeler verlagen.

De machtsverhoudingen in vertegenwoordigende lichamen worden bepaald door de procentuele aandelen van partijen in het (kleiner wordende) absolute aantal geldig uitgebrachte stemmen. Overtreft landelijk een sterke terugval in het absolute aantal geldig uitgebrachte stemmen de politieke partij, dan levert het lagere aantal stemmen ten opzichte van een vorige verkiezing voor die partij toch een hoger percentage op. Zo kan een partij bij absoluut verlies een procentuele winst boeken. Dit flatterende beeld maakt het enigszins begrijpelijk dat politieke partijen minder geïnteresseerd zijn in het aantal niet-stemmers. De partijen zouden overigens wel schrikken indien hun aandeel en de

hun toegewezen zetels zouden worden berekend op basis van het aantal kiesgerechtigden. Over wat er dan met de onbezette zetels moet gebeuren, zwijgen we hier maar.

In dit artikel is het procentuele aandeel van de niet-stemmers in het totale aantal kiesgerechtigden berekend. De aanvulling tot de 100% kiesgerechtigden omvat dan het aantal geldig uitgebrachte stemmen. Op deze wijze geven we de fors toenemende groep niet-stemmers een duidelijke plaats in dit verkiezingsonderzoek. En het gaat hierbij om forse aantallen.

Verkiezingsuitslagen registreren het onloochenbare doe-gedrag van het gehele electoraat, inclusief dus dat van de niet-stemmers.

Opiniepeilingen en interviews baseren zich daarentegen op het zeggedrag van selecties uit het electoraat. De representativiteits- en de legitimiteitsvraag, beide van belang in een vertegenwoordigende en om burgerparticipatie vragende democratie, blijven bij de oplopende aantallen niet-stemmers buiten discussie. Ten onrechte: denk maar aan de charismatische lijsttrekker die in 2002 deze bron van stemmen wist aan te boren!

De waardering voor verkiezingssoorten

Tabel 1 brengt de geldig uitgebrachte stemmen en niet-stemmers bij verkiezingen in beeld en laat zien dat gedurende de periode 1979-1999 een overgrote meerderheid van het electoraat het belang van Kamer-

verkiezingen het hoogst waardeert. Raadsverkiezingen staan op de tweede, de Statenverkiezingen op de derde en die voor het EP op de laatste plaats.

De Staten- en EP-verkiezingen laten na 1979 een voortgaande daling zien in het percentage geldig uitgebrachte stemmen.

De Kamer- en Raadsverkiezingen vertonen een wat gevarieerder beeld. Of de Kamer-verkiezingen van 2002 (met het Fortuyn-effect) en 2003 met zo'n 600 à 700 duizend minder niet-stemmers vergeleken met de Kamerverkiezing-1998 een wending ten goede is, moet nog worden afgewacht.

Bij de EP-verkiezingen waren er in 1979 ruim 4,1 miljoen niet-stemmers, bij de EP-verkiezing-1989 was het aantal niet-stemmers (5,8 miljoen) al meer dan de helft van het aantal kiesgerechtigden. In 1999 bedroeg het aantal niet-stemmers 8,3 miljoen, dat is meer dan tweederde van het aantal kiesgerechtigden. Bij de Kamerverkiezing 1994 en 1998 wist geen enkele partij het absolute aantal niet-stemmers (2,4 en 3,1 miljoen) te evenaren. Landelijk was dit bij de Staten- en Raadsverkiezingen al het geval vanaf 1982. In 2002 lag bij de Kamerverkiezing het CDA in stemmental boven het aantal niet-stemmers (het Balkenende-effect); in 2003 gold dat zowel voor CDA als voor PvdA (het Bos-effect).

Enkele conclusies

Nationaal

Tabel 2 laat zien hoe gedurende de periode 1979-1999 de waardering van het Nederlandse electoraat voor de Euro Parlement-verkiezingen zich verhoudt tot die voor de Tweede Kamer. De tabel laat aan de hand van het aandeel niet-stemmers in het totale aantal kiesgerechtigden een opmerkelijk gedrags- c.q. waarderingsverschil zien.

Lag in 1979 bij de EP-verkiezing het percentage niet-stemmers nationaal op zo'n 42, in 1981 lag dit cijfer bij de Kamerverkiezing nationaal op slechts zo'n 13%. Het percentage niet-stemmers loopt bij de opeenvolgende EP-verkiezingen geleidelijk aan op tot zo'n 70% in 1999. De Kamerverkiezingen laten evenwel ook een

oplopend percentage niet-stemmers zien, maar wel op een veel lager niveau. Het bereikte in 1998 bijna 27%, het dubbele van dat van 1981. In absolute cijfers uitgedrukt werden er bij de Kamerverkiezing-1998 ruim 3,1 miljoen niet-stemmers geteld (1981 ruim 1,3 miljoen), terwijl dat er bij de EP-verkiezing-1999 ruim 8,3 miljoen waren (1979 ruim 4,1 miljoen).

Provinciaal

Uiteraard weerspiegelt het op nationaal niveau geconstateerde onderscheid zich ook in de cijfers voor de twaalf (tot 1-1-1986 elf) provincies. Vergelijken we de provinciale percentages met de nationale percentages niet-stemmers bij de EP- en Kamerverkiezingen gedurende de periode 1979-1999 dan valt op:

– de lage waardering van het Nederlandse electoraat voor de EP- ten opzichte van de TK-verkiezingen. Bij beide spelen nationale belangen een rol, maar kennelijk hechten de kiezers meer waarde aan de verkiezingen voor het nationale parlement. Mogelijk zien kiezers de invloed via het ministeriële Europese overleg te Brussel als invloedrijker dan de invloed van de 31 Europarlementariërs op het totaal van de huidige 626, die dan ook nog verdeeld zijn over zes Europese fracties.

Toch is deze verklaring alleen niet afdoende. Evenals de groep stemmers is de groep niet-stemmers gemêleerd van samenstelling. Naast de rationele niet-kiezer zal er de emotionele protesterende niet-stemmer zijn. De groep niet-stemmers kent een diversiteit die moeilijk te achterhalen valt. Dat in tegenstelling tot de wel-stemmers waarvan de voorkeur in ieder geval zichtbaar wordt in een partijkeuze. Ten dele wordt de omvang van het aantal niet-stemmers zichtbaar in het verlies van partijen, al speelt daarbij een verandering van partijkeuze ook nog een rol.

Het veelal ontbreken van gezamenlijk politiek optreden van Kamerleden en leden van het Europarlement van dezelfde partij maakt ook dat 'Europa' voor het electoraat niet dichterbij huis wordt gehaald. De

geringe aandacht in de media voor 'Brussel' ten opzichte van 'Den Haag' speelt eveneens een rol. De grotere afstand van de burger tot 'Brussel' vergeleken met die tot 'Den Haag' kan maken dat vele kiesgerechtigden vinden dat hun invloed via het Europese Parlement op 'Brussel' even goed of nog beter via de Kamerverkiezingen kan lopen.

– Beide verkiezingssoorten laten een (fors) oplopend percentage niet-stemmers zien, zij het met een duidelijk niveauverschil tussen beide. Al vormt de TK-verkiezing-1986 zowel nationaal als provinciaal een uitzondering op deze regel, de stijgende lijn zet zich in 1989 ten opzichte van 1982 (met uitzondering van Noord-Brabant en Limburg) duidelijk voort. Brabant en Limburg nemen hun 'topposities' aan niet-stemmers in 1994 (bij beide verkiezingssoorten) en in 1998 en 1999 weer in.

– De provincie Flevoland sluit in percentage-hoogte meer aan bij Noord-Holland (de Randstad) dan bij de noordelijke provincies. In die zin openbaart deze provincie zich duidelijk als een overloophoofdstad voor het Westen.

– De noordelijke en oostelijke provincies laten voor niet-stemmers een percentage zien dat ligt onder het landelijke gemiddelde. De westelijke en zuidelijke provincies liggen er boven, behalve Utrecht en Zeeland.

– Het interval (door de lezer zelf te bepalen) tussen de provincie met het hoogste (vetgedrukt) en het laagste (vet en schuin gedrukt) percentage niet-stemmers wordt bij de EP-verkiezingen van 1979 tot en met 1999 steeds kleiner (in procentpunten meer dan gehalveerd). Bij de EP-verkiezingen worden de verschillen in percentage niet-stemmers tussen de provincies van 1979 tot 1999 kleiner. Bij de Kamerverkiezingen laat dit interval een meer wisselend beeld zien.

Ten slotte

De hier gepresenteerde gegevens laten zowel nationaal als provinciaal een gevarieerde waardering voor de verschillende verkiezingen zien. De

Niet-stemmers EP	1979	1981	1982	1984	1986	1989	1994	1998	1999
nationaal %	42,2			49,5		52,8	64,4		70,1
Groningen	38,2			43,2		46,6	62,1		66,8
Fryslân	34,9			41,4		44,3	61,1		66,3
Drenthe	35,5			40,8		44,4	60,9		66,8
Flevoland	--			--		53,8	65,0		70,8
Overijssel	33,9			42,5		45,4	59,5		66,2
Gelderland	39,9			47,2		50,0	61,8		67,1
Utrecht	40,1			47,5		50,1	60,6		66,4
Noord-Holland	42,9			50,6		56,2	66,4		72,6
Zuid-Holland	43,3			51,6		54,7	65,6		71,6
Zeeland	42,3			51,7		52,5	64,4		69,2
Noord-Brabant	47,5			53,4		57,1	68,0		72,9
Limburg	49,0			55,9		56,6	66,7		73,0
Niet-stemmers TK	1979	1981	1982	1984	1986	1989	1994	1998	1999
nationaal %		13,4	19,4		14,5	20,0	21,6	26,8	
Groningen		11,6	15,9		12,4	16,3	20,5	25,3	
Fryslân		8,9	12,5		9,7	13,4	17,7	22,4	
Drenthe		9,3	13,0		9,7	13,2	17,8	23,3	
Flevoland		--	--		13,7	20,1	20,9	27,2	
Overijssijl		9,1	13,9		10,3	14,6	17,4	21,9	
Gelderland		11,5	16,9		12,3	17,4	19,3	24,2	
Utrecht		12,4	17,9		13,2	18,7	19,0	23,6	
Noord-Holland		14,9	20,7		16,5	22,3	23,0	27,8	
Zuid-Holland		14,7	20,9		16,2	22,2	23,0	28,1	
Zeeland		12,4	18,0		13,7	18,7	20,8	26,4	
Noord-Brabant		14,9	22,1		15,4	21,9	23,1	29,6	
Limburg		16,7	25,6		17,2	23,4	26,4	31,8	

Tabel 2

Het percentage niet-stemmers onder de kiesgerechtigden van 1979 tot 1999 bij de verkiezingen voor het Europees Parlement en de Tweede Kamer. Cursief en vet: het laagste percentage in dat jaar / cursief: het hoogste percentage niet-stemmers.

drie noordelijke provincies kennen een trouwer kiezerspubliek dan de twee zuidelijke en de beide Hollanden.

Gedurende de behandelde periode nam nationaal en provinciaal het aantal niet-stemmers zowel in absolute als relatieve zin toe. Met name bij de EP-verkiezingen tot een hoogte, die vragen oproept met betrekking tot representativiteit en legitimiteit.

In het verkiezingsonderzoek krijgt de vraag naar het waarom van het niet-stemmen nog steeds te weinig aandacht. Het is een moeilijke vraag omdat onze verkiezingen om redenen van privacy geheim zijn. Toch vraagt de massaliteit van het niet-stemmen om meer aandacht. Of de recente voorstellen voor het vaker houden van verkiezingen (referenda, het kiezen van een burgemeester) een oplossing vormen voor het poli-

tieke participatieprobleem waag ik te betwijfelen. Die twijfel wordt nog versterkt als we kijken naar de opkomstpercentages van de reeds hier en daar gehouden referenda en andere volksraadplegingen. Op 10 juni 2004 weten we in elk geval of de Euro Parlement-verkiezing-1999 wat het aantal niet-stemmers betreft wel of geen dieptepunt blijft.